

KS. JAROSŁAW LISICA

OJCIEC A SYN W PROCESIE WYCHOWANIA

„Bił ojciec różgą dziecię, że się nie uczyło;
Gdy odszedł, dziecię różgę ze złości spaliło.
Wkrótce znowu Jaś krnąbrny na plagi zarobił,
Ojciec różgi nie znalazł – i kijem go obił”.

I. Krasicki¹

„Mali chłopcy ubóstwiają swoich ojców
i chcą stać się tacy jak oni:
duzi, wszystkowiedzący, potężni i silni”.

A. Friesen²

Przedstawione powyżej cytaty wydają się być trafnym wprowadzeniem w tematykę niniejszego artykułu. Z jednej strony, fragment wiersza Ignacego Krasickiego ilustrujący ojca karcącego różgą syna za to, że się nie uczy; z drugiej – Astrid von Friesen ukazująca w swej twórczości chłopców, którzy chcą się stać jak ich ojcowie – zestawienie to obrazuje, jak różnych gatunkowo rodzajów wychowania mogą doświadczać chłopcy. I doświadczają. Na taki stan rzeczy wpływa wiele czynników. Jednym z nich może być zauważalne w ciągu ostatnich lat niepokojące obniżenie roli ojca w rodzinie i wychowaniu dziecka. Dużo mówi się o macierzyństwie, docenia się jego rolę i prawnie ochrania, natomiast pozycja ojca w rodzinie jest coraz bardziej enigmatyczna. Kolejne pokolenia wychowują się w znacznej mierze bez ojca. Brak ojcowskiego wychowania jest w wielu rodzinach jedną z przyczyn coraz

KS. JAROSŁAW LISICA – dr nauk teologicznych, wykładowca na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu, adiunkt w Wyższej Szkole Komunikacji Społecznej w Gdyni, Pomorski Kapelan Wojewódzki Strażaków i funkcjonariusz Państwowej Straży Pożarnej. Zainteresowania badawcze: pedagogika ogólna i teologia pastoralna.

¹ I. Krasicki, *Bajki i przypowieści*, Gdańsk 2000, s. 13.

² A. Friesen, *Od agresji do czułości, czyli prawie wszystko o sztuce wychowania*, Kielce 2006, s. 127.

większej destabilizacji ludzi młodych³. Dostrzegany głęboki kryzys roli ojca⁴ oraz narastające trudności wychowawcze⁵ stawiają pytania o jego pozycję i zadania we współczesnej rodzinie⁶.

W wyniku nieustannie dokonujących się przemian społecznych, ekonomicznych, gospodarczych, kulturowych i politycznych, wpływających na współczesną rodzinę⁷, zmieniają się także relacje pomiędzy jej członkami, a także oczekiwania wobec pełnienia ról rodzicielskich, w tym roli ojca w wychowaniu potomstwa⁸. Nie ulega wątpliwości, że dla prawidłowego rozwoju dziecka opieka ojcowska jest tak samo ważna, jak opieka matki. Obecnie badań z tego zakresu jest w Polsce stosunkowo mało i nie obejmują one swym zasięgiem całych obszarów tematycznie ważnych⁹. Występuje brak „[...] znaczących opracowań naukowych w pedagogice dotyczących ojca w rodzinie i jego roli w procesie wychowania dziecka, a konkretnie syna”¹⁰.

Innym problemem jest niedocenienie zadań pełnionych przez ojca bądź nieumiejętność prawidłowego odczytania i określenia własnej roli w pełnieniu funkcji opiekuńczo-wychowawczych. Mężczyzna, z racji zachodzących w społeczeństwie przemian, funkcjonuje dziś w nowych warunkach. Staje w obliczu pionierskich wyzwań oraz dąży do nowych celów w życiu zawodowym, jak i rodzinnym. Podejmując zatem próbę analizy ojca w procesie wychowania syna, należy najpierw odpowiedzieć na pytanie, kim jest ojciec? Następnie określić jego nowe role, mimo funkcjonujących wciąż w społeczeństwie wielu stereotypów, a następnie odczytać znaczenie oraz ważność jego obecności w życiu

³ Por. R. Podleśny, *Współczesny ojciec i jego rola*, „Pedagogia Ojcostwa”, 2013, nr 6/1, s. 169.

⁴ Por. J. Delumeau, D. Roche, *Historia ojców i ojcostwa*, Warszawa 1995, s. 9.

⁵ Por. T. Kukołowicz, *Rodzina wychowuje*, Stalowa Wola 1998, s. 131.

⁶ Por. J. Goleń, *Kształtowanie męskości i kobiecości oraz wychowanie dziecka do ojcostwa i macierzyństwa w rodzinie*, „Resovia Sacra. Studia Teologiczno-Filozoficzne Diecezji Rzeszowskiej”, 7(2000), s. 111.

⁷ Por. J. Lisica, *Rola Kościoła: przygotowanie dalsze do życia w małżeństwie i rodzinie*, w: *Pedagogika rodziny. Podejście systemowe*, t. 3: *Wychowanie do rodziny*, red. M. Marczewski [i in.], Gdańsk 2018, s. 361.

⁸ Por. A. Marzec-Tarasińska, *Oddziaływania wychowawcze ojców a poglądy młodzieży na temat roli ojca w rodzinie*, „Wychowanie w Rodzinie”, 13(2016), nr 1, s. 259.

⁹ Por. Z. Dąbrowska, *Z badań nad współczesnym ojcostwem w Polsce*, w: *Współczesna rodzina polska – jej stan i perspektywy*, red. H. Cudak, H. Marzec, Mysłowice 2005, s. 121.

¹⁰ T. Sosnowski, *Ojciec i jego rola w życiu dziecka*, w: *Oblicza współczesności w perspektywie pedagogiki społecznej*, red. W. Danilewicz, Warszawa 2009, s. 213.

syna. Dla dopełnienia całości analiz warto przytoczyć fazy rozwojowe syna w relacji do ojca.

1. Ojciec jako tutor wychowania – wybrane aspekty

Aby właściwie odczytać ważność osoby ojca i jego istotnej funkcji w procesie wychowania syna, należy na wstępie postawić podstawowe pytanie: kim jest ojciec we współczesnym świecie? Czy dzisiaj ojcostwo ma jeszcze rację bytu? Czy dynamicznie przeobrażający się i stechniczowany świat nie ponosi odpowiedzialności za degradację ojcostwa, za jego kryzys, który wyrasta z kryzysu rodziny i małżeństwa? Jak już zasygnalizowano na wstępie, dzisiejsza rola ojca w wychowaniu syna wydaje się być pomniejszana, a jego zaangażowanie w życie i wychowanie potomka w niektórych środowiskach społecznych postrzegane jest jako uwłaczające godności mężczyzny. Znaczący w tej tematyce i ceniony autorytet na arenie międzynarodowej, profesor Kazimierz Pospiszyl zauważa, że obecność ojca w rodzinie ma fundamentalne znaczenie w procesie wychowania synów, bowiem młody człowiek szybciej przyswaja sobie zarówno pozytywne jak i negatywne formy zachowania się osobników tej samej płci. Jednakże sama obecność ojca w rodzinie nie wystarczy, aby wpływać pozytywnie na rozwój syna. Ojciec musi bowiem aktywnie uczestniczyć w jego wychowaniu¹¹.

Zaczynając zatem od źródeł historycznych należy wspomnieć, że już w starożytnym Rzymie ojciec stawał się dla syna nauczycielem i wychowawcą. Jak zauważa specjalista i autorytet w dziedzinie filozofii edukacji i wychowania, ks. profesor Wojciech Cichosz, to dzięki ojcu, chłopiec po wkroczeniu w 8 rok życia uczył się prowadzenia gospodarstwa i czytania. Później, wraz z wiekiem dziecka, ojciec staje się kimś w rodzaju mentora, doradcy i pośrednika między uczącym się a światem (kulturą)¹².

Dotychczasowy ideał ojca ulegał różnorodnym transformacjom w ciągu wieków przybierając w swej istocie różne kształty i modele. Dopiero w XVI wieku pozycja ojca jawi się jako gwarancja stabilizacji rodzinnej i społecznej. Sobór Trydencki dowartościował rolę ojcostwa i rangę małżeństwa. Odtąd funkcja ojca kojarzona była wyłącznie z ojcostwem pełnionym w małżeństwie. W XVII wieku wyraźnie została ona wzmocniona. Ojciec był postrzegany jako ten, który płodzi, żywi, wychowuje, kształci i jest obrazem Boga na ziemi. Z kolei wiek XVIII przyniósł kryzys

¹¹ Por. K. Pospiszyl, *O miłości ojcowskiej*, Warszawa 1986, s. 49–50.

¹² Por. W. Cichosz, *Wychowanie integralne. Praktyczna recepcja GIMNAZJUM w Zespole Szkół Katolickich im. św. Jana Pawła II w Gdyni 1992–2019*, Pelplin 2019, s. 35.

tożsamości ojca¹³. W roku 1790 ustanawiane były trybunały rodzinne, zaś władzę ojcowską obalono ostatecznie w 1793 roku. Jedną z głównych przyczyn takiego stanu rzeczy była masowa emigracja do miast oraz industrializacja. Mężczyzna stał się robotnikiem wracającym późno do domu, zaś kobieta stała się wychowawczynią w ognisku domowym. Wiek XX przyniósł z kolei kryzys na linii ojciec – syn. Ojciec miał uczyć dyscypliny i porządku. W społeczeństwach tradycyjnych i rodzinach wielopokoleniowych zadania i funkcje ojca przejmował dziadek lub wujek. Natomiast w relacji matka – dziecko, ojciec powinien uczestniczyć jako tzw. trzeci w związku, pozwalało to na stworzenie pożądanej triady, czyli relacji, która owocować miała na dalszych etapach rozwoju dziecka. Następnie w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XX wieku, rozwój feminizmu (USA, Europa Zachodnia) stał się przyczynkiem do osłabienia tradycyjnego paradygmatu męskości i do zwiększenia praw kobiet. W latach siedemdziesiątych XX wieku nastąpił wzrost zainteresowania ojcostwem. Zaczęto mówić o istotnym i pozytywnym wpływie bliskości ojca w pierwszych latach życia dziecka. W tym miejscu warto dodać, że ruch kobiecy odegrał istotną rolę w redefiniowaniu koncepcji męskości. Następnie w latach osiemdziesiątych XX wieku zaczęły pojawiać się ruchy na rzecz przywrócenia dawnego, tradycyjnego ładu społecznego (np. konserwatywny ruch mężczyzn działał jako wróg homoseksualizmu i emancypacji kobiet). Organizowano seminaria i spotkania, na których podkreślano m.in. fundamentalne różnice płciowe matki i ojca, a co za tym idzie, podział ról na męskie i żeńskie w procesie wychowania dziecka¹⁴.

¹³ Kryzys postaci ojca i ojcostwa zaczyna się już pod koniec XVIII wieku. Oświecenie dążyło do wprowadzenia ubóstwienia rozumu ludzkiego, panującego nad człowiekiem i losami świata. Rewolucja francuska odegrała w tej dziedzinie rolę detonatora, zaś rewolucja przemysłowa wyprowadziła ojca z domu. Od tego momentu nie był on już osobowością stojącą ponad wszelkim podejrzeniem, a nawet nadszedł dla niego czas jego poniżania. Wiązało się to z faktem, że rewolucja francuska raz na zawsze zniszczyła obraz króla, który miał od Boga misję przewodzenia swojemu ludowi, wychowania i żywienia. Od tego wydarzenia ojcowie stali się już tylko zwykłymi jednostkami w społeczeństwie. Następnie przełom XIX i XX wieku przyniósł dalsze zmiany w organizacji życia wielu rodzin. Proces ten nie pojawił się natychmiast, bowiem już w 1830 roku Alexis de Tocqueville zaobserwował, że demokracja, jeśli nie niweczy całkowicie, to z pewnością pomniejsza ojcowski autorytet. Na marginesie warto dodać, że w 1889 roku prawnie zalegalizowano utratę ojcowskiej władzy, w 1935 roku zniesiono prawo ojca do karcenia dzieci, zaś w 1972 roku jego władzę zastąpiono ogólnie pojętą władzą rodzicielską. Zob. A. Baran, *Nowa wizja ojcostwa duchowego w Kościele*, „Studia Theologica Varsaviensia”, 51(2013), nr 2, s. 101.

¹⁴ Por. T. Maciejewska, *Relacje syna z ojcem na przykładzie osób ćwiczących w siłowniach*, „Relacje. Studia z nauk społecznych”, 2017, nr 3, s. 110.

Sięgając do źródeł biblijnych, również można stwierdzić, jak wiele jest tam miejsc poświęconych relacji łączącej ojca z synem, aż po tę najważniejszą więź w chrześcijaństwie: Boga Ojca i Syna Bożego. Także w wymiarze doczesnym, ta właśnie bliskość stała się wręcz fundamentem rozwijającej się cywilizacji. Ojciec przekazywał synowi tradycję, dorobek, wiarę, religię, często też zawód i misję do spełnienia. Proces ten rozwijał się i transformował na przełomie wieków. Pierwszy wyłom w tej tradycji zrodził się wraz z XVIII-wiecznym procesem uprzemysłowienia, kiedy to ojciec po raz pierwszy niejako wyszedł z domu, zamieniając pole rolnika czy warsztat rzemieślnika na odległą od rodziny halę fabryczną, gdzie przebywał przez cały niemal dzień. Ten proces odchodzenia ojca z domu i pozostawienia syna pod wyłączną opieką matki trwa po dzień dzisiejszy, przybierając postać emigracji zarobkowej ojców. Ta nieobecność ojca w procesie wychowania syna, w konsekwencji przeciwstawia ich sobie nawzajem i rani młodszego. Ojciec nie tylko przestał być przekazicielem czegokolwiek, ale zaczął również sam tracić swoją tożsamość, szukając nierzadko pomocy u swojego syna. Przestał być autorytetem i mistrzem, a zaczął prezentować obraz człowieka sfrustrowanego i zagubionego. Współczesna kultura stała się obecnie nośnikiem wrogości i niechęci do wszystkiego, co umownie można nazwać „ojcami” (mistrzami, autorytetami, nauczycielami, przewodnikami itp.) i „synami” (młodym pokoleniem). Fakt ten zainicjował potrzebę prowadzenia nowych badań naukowych, które w konsekwencji swoich ustaleń i dowodów ukazują, że synowie odnoszą znaczącą korzyść z kontaktu z ojcem czynnie uczestniczącym w życiu rodziny. Stwierdzono również, że tacy synowie są na ogół bystrzejsi, zdrowsi psychicznie, pilniej się uczą w szkole, a w przyszłości otrzymują dobrą i ciekawą pracę¹⁵.

Współczesna literatura naukowa zajmująca się tematyką ojca i ojcostwa różnie definiuje te pojęcia¹⁶. Niektórzy uważają, że są one zrozumiałe i powszechnie znane każdemu człowiekowi, ale mogą być też

¹⁵ Por. J. Jagieła, *Relacje w rodzinie a szkoła. Krótki przewodnik psychologiczny*, Kraków 2007, s. 64–65.

¹⁶ Jako interesujące pozycje naukowe można wskazać: E. Witkowska, *W domu ojca*, „Studia Gdańskie”, 22(2008), s. 155–164; D. Jastrząb, *Znak czasu – kryzys ojcostwa*, „Studia Koszalińsko-Kołobrzeskie”, 2007, nr 11, s. 91–100; *Ojcostwo wobec wyzwań współczesności*, red. D. Kornas-Biela, Lublin 2007; K. Pospiszyl, *Ojciec a wychowanie dziecka*, Warszawa 2007; *System instytucjonalnej opieki nad dzieckiem w aspekcie godzenia życia zawodowego z rodzinnym*, red. C. Sadowska-Snarska, Białystok 2007; M. Sitarczyk, *Międzypokoleniowa transmisja postaw wychowawczych ojców*, Lublin 2002; E. Kowalewska, *O godność ojcostwa*, Gdańsk 2000; M. Janukowicz, *Czy współczesne ojcostwo to ojcostwo nieobecne?*, „Małżeństwo i Rodzina”, 2002, nr 1, s. 43–47.

pojmowane szeroko i posiadać wiele określeń. Analiza semantyczna wyrazu „ojciec” ukazuje jego wizerunek¹⁷. Przedstawia ojca jako mężczyznę mającego własne dziecko lub dzieci¹⁸. Definicję tę uzupełnia słownik etymologiczno-historyczny języka polskiego o słowo „tata”. Wyraz ten powstał z najprostszych wczesnodziecięcych monosylab „ta-ta” w wyniku tzw. reduplikacji. Wymawiane jest przez dzieci w różnych formach: „tatuś, tatulko, tatinek, tato, tatek”¹⁹; są one nośnikiem uczuć pozytywnych, tj. czułości, miłości i szacunku, kierowanych do najbliższej, najważniejszej osoby w ich życiu. W ten sposób dają również świadectwo udziału ojca w codziennych czynnościach domowych, wynikających z pełnionych przez niego obowiązków ojcowskich²⁰.

Inni z kolei opisują ojca jako pierwszą osobę, do której biegnie się w niebezpieczeństwie, która jest znajomym bezpiecznym schronieniem, bliskim i serdecznym przyjacielem, radosnym towarzyszem czy oparciem w trudnościach. Ojciec to przewodnik i doradca syna, to ktoś, na kim można polegać, pokazuje prawdziwy obraz świata, jest zawsze obecny, troskliwy, przebaczący i godny zaufania²¹. Takie ujęcie wskazuje na istnienie głębokiej i silnej więzi między ojcem a dzieckiem oraz na pełnienie funkcji opiekuńczych w rodzinie. Jednak obok pojęcia „ojciec” występuje określenie „ojcostwo”. W literaturze przedmiotu można zauważyć tendencję do analizowania wymienionych desygnatów wyłącznie w aspektach:

- a) biologicznym – stanowi podstawę „więzów krwi”, pokrewieństwa – ojcem jest mężczyzna, który miał biologiczny udział w poczęciu dziecka;
- b) prawnym – ojcem jest ten mężczyzna, któremu dziecko jest prawnie podporządkowane²²;

¹⁷ Por. J. Zimny, *Oddziaływanie wychowawcze ojca w procesie wychowania dziecka w wieku przedszkolnym*, „Pedagogia Ojcostwa”, 2012, nr 5(1), s. 53–54.

¹⁸ Por. *Nowy słownik języka polskiego*, red. E. Sobol, Warszawa 2002, s. 591.

¹⁹ Por. K. Długosz-Kurczabowa, *Wielki słownik etymologiczno-historyczny języka polskiego*, Warszawa 2008, s. 731.

²⁰ Por. K. Zając, *Ojciec w życiu dziecka*, „Pedagogia Ojcostwa”, 2011, nr 2(1), s. 241.

²¹ Por. J. McDowell, N. Wakefield, *Zadziwiający wpływ tatusia*, Warszawa 1993, s. 20–23.

²² Ciekawy jest fakt, iż w polskim prawie, zgodnie z art. 85 § 1 KRO funkcjonuje pojęcie „domniemanego ojca”. Jest to mężczyzna, który obcował z matką dziecka nie wcześniej niż w 300 dniu i nie później niż w 181 dniu przed urodzeniem się dziecka albo dawca komórki rozrodczej w przypadku dziecka urodzonego w wyniku dawstwa partnerskiego w procedurze medycznie wspomaganą prokreacji. Domniemanie to może ustać z chwilą sądowego obalenia ojcostwa. Zob. G. Jędrzejek, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, Warszawa 2017.

c) psychiczno-społeczno-duchowym – ten aspekt ojcostwa wiąże mężczyznę w sposób głęboki i trwały z rodziną²³.

Z kolei w literaturze psychologiczno-pedagogicznej uważa się, że każdy dorosły mężczyzna jest w jakiejś mierze ojcem nawet wtedy, gdy nie spłodził i nie wychowuje własnego dziecka. W postawie ojcowskiej w stosunku do syna, mężczyzna w pełni wyraża swoją osobę i samego siebie urzeczywistnia poprzez działanie, pracę dla dobra innych i społeczeństwa, tworzenie, wychowywanie. Mężczyzna może realizować swoją męskość nie tylko poprzez fizyczną aktywność seksualną i ojcostwo fizyczne, lecz także poprzez dawanie siebie drugiemu (innym) na polu społecznym – wszak ojcami nazywa się wybitnych przedstawicieli różnych dyscyplin naukowych czy prądów społecznych, również pionierów, którzy stworzyli bądź zapoczątkowali coś nowego²⁴.

Ważne jest, żeby zrozumieć, że bycie ojcem zawiera w sobie zadanie formowania nowego życia, mające być nośnikiem wartości ojca, które pozostanie po nim, zastąpi go i będzie kontynuacją jego życia. Z kolei brak ojca bądź trudności w prawidłowym sprawowaniu przez niego funkcji ojcowskich mogą prowadzić do trudności w dojrzewaniu społecznym chłopca, gdyż to ojcowie w większym stopniu odpowiedzialni są za kształtowanie w nim ustosunkowania się do norm i wartości. Również w istotniejszym stopniu od matek, ojcowie przekazują dziecku wzorce odniesień, postaw i zachowań społecznych. Obecnie mężczyźni nie chcą już opierać swojego podejścia do dziecka tylko na zachowaniu intuicyjnym, ale na wiedzy pedagogicznej i psychologicznej. Pragną kształcić się do mądrego i dojrzałego ojcostwa, zdając sobie przy tym sprawę z powagi powołania ojcowskiego i odpowiedzialności, jaka się z tym wiąże. Warto podkreślić, że właściwe dostosowanie się ojca do syna w procesie wychowania jest miarą osiągniętej przez niego dojrzałości społecznej, zaś pozbawienie go możliwości spełniania się w tej roli, to dla niego utrata stymulatorów rozwoju społecznego²⁵.

Współcześnie, w badaniach naukowych prym wiedzie analiza roli matki w relacjach z dziećmi, a przecież wiadomo, że do pełnego i prawidłowego rozwoju dziecka potrzebnych jest dwoje konkretnych, odmiennych psychicznie ludzi, a mianowicie: matki i ojca. Ojciec zaś wydaje się być pominięty lub zakwalifikowany do ogólnej kategorii „rodzicielstwa”,

²³ Por. T. Senko, *Relacje ojca z synem i charakterystyka ich zachowań osobowościowych*, „Nauczyciel i Szkoła”, 58(2015), nr 2, s. 223.

²⁴ Por. tenże, *Charakterystyka zachowań osobowościowych pomiędzy ojcem a dziećmi w rodzinie*, „Psychologiczne Zeszyty Naukowe”, 2018, nr 1, s. 13.

²⁵ Por. tamże, s. 14.

jakby był potrzebny jedynie do prokreacji. Taki stan rzeczy może być spowodowany tym, że wielu mężczyzn unika wypełniania ojcowskich zadań, więc dziecko zostaje automatycznie przypisane matce. To tradycyjne pojmowanie statusu i funkcji ojca jako zabezpieczającego rodzinę materialnie, utrwaliło pogląd, że głównym obowiązkiem mężczyzny jest zapewnienie jej bytu. Jak widać, problemowi roli ojca w procesie wychowania potomka płci męskiej poświęca się coraz więcej uwagi w przestrzeni badań naukowych, mimo to, wciąż w niedostatecznym stopniu odnosi się ją względem różnic w relacjach ojców – syn²⁶. Na tym tle wydaje się istotna szczegółowa charakterystyka związków, jakie zachodzą pomiędzy ojcem a synem. Na uwagę zasługuje również analiza znaczenia roli ojca w wychowaniu syna oraz relacji, które powstają między nimi.

2. Znaczenie ojca w wychowaniu syna – wybrane funkcje, role i zadania

Najlepszą drogą dorastania do ojcostwa jest doświadczenie synostwa. Chłopiec, obcując z ojcem, nieświadomie przejmuje jego sposób bycia, zachowania, działania, reagowania na różne sytuacje życiowe, podejmowanie wyzwań itp. Jeśli ojciec posiada spójną hierarchię wartości i zgodnie z nią żyje, syn pójdzie najpewniej tą samą drogą, a nawet jeśli zdarzy mu się z niej zbroczyć, będzie musiał wrócić i zmierzyć się z trudnościami. Warto w tym miejscu dodać, że chłopcy mający dobry, emocjonalny kontakt z ojcem, o wiele łatwiej radzą sobie z poczuciem własnej wartości, problemami natury emocjonalnej i seksualnej oraz szukaniem potwierdzenia siebie w pracy zawodowej²⁷.

Dobre ojcostwo chroni rodzinę, daje poczucie bezpieczeństwa, kształtuje hierarchię wartości, otwiera na potrzeby drugiego człowieka, a także daje poczucie wartości, będące podstawą właściwej samooceny²⁸. Aby zatem właściwie odczytać znaczenie ojca w wychowaniu syna, należy podjąć próbę przedstawienia i opisanego wybranych funkcji, ról i zadań ojcowskich. Będą one miały charakter jedynie ogólnej syntezy i w żaden sposób nie aspirują do rangi kompletnego omówienia wszystkich złożonych procesów wychowawczych. Wydaje się, że ten zabieg jest niezbędny dla dokonania prawidłowej oceny i powinności ojca w formowaniu syna ku dorosłości.

²⁶ Por. tamże, s. 15.

²⁷ Por. M. Wójtowicz, *Ojciec rodziny*, „Obyczaje”, 2004, nr 17, s. 27.

²⁸ Por. Senko, *Relacje ojca z synem i charakterystyka ich zachowań osobowościowych*, s. 222–223.

2.1. Miłość ojcowska

Bycie ojcem dla syna jest z pewnością dużym wyzwaniem, któremu nie każdy mężczyzna potrafi sprostać. Dlatego, aby uniknąć błędów wychowawczych czy konfliktów z synem, niezbędna jest w procesie wychowawczym odwzajemniona miłość ojca do syna. Miłość ta jest konieczna również wtedy, gdy dziecko osiągnie już wiek dojrzały. Miłość powinna być siłą przewodnią w całym procesie wychowawczym syna. Miłość ojcowska wymaga poświęcenia siebie, swoich sił, umiejętności i przede wszystkim serca. Niektórzy ojcowie tłumaczą się brakiem czasu oraz tym, że pracują bardzo dużo dla dobra dziecka i w ten sposób okazują mu swoją miłość. Problem jednak polega na tym, że syn bardziej potrzebuje czasu spędzonego z ojcem i zainteresowania, niż jego pieniędzy. Miłość ojca powinna oczywiście różnić się od miłości matki. Matka jest zazwyczaj emocjonalnie związana ze swoim dzieckiem i kocha bezwarunkowo, natomiast miłość ojcowska powinna być miłością wymagającą²⁹.

2.2. Identyfikacja z ojcem

Jednym z głównych a zarazem podstawowych zadań wychowawczych jest tzw. identyfikacja z ojcem. Ma ona na celu złagodzenie emocjonalnej zależności od matki, która zrodziła się we wczesnym dzieciństwie. Silne związanie emocjonalne z matką sprawia, że syn, który ma stać się w przyszłości mężem i ojcem, czuje się zagubiony, niepewny siebie i zbyt zaleźny od kobiety. Taka relacja może ranić jego męską dumę, a tym samym rodzić wewnętrzny gniew, który zwykle szuka jakiegoś ujścia. Pracoholizm, alkoholizm, niedojrzałe relacje heteroseksualne, brutalność, lęk przed dzieckiem i przymuszanie kobiety do aborcji – u wielu mężczyzn jest przejawem wewnętrznego konfliktu z kobietą, który bierze swój początek w niewłaściwej relacji z matką. Na marginesie warto dodać, że gdy nie ma ojca, syn będzie szukać innych wzorców męskości. Na ulicy, w telewizji czy Internecie. Z kolei w grupie koleżeńkiej trafia często na normy zachowań negatywnych, które przekonują go, że prawdziwym mężczyzną może stać się poprzez przemoc, picie alkoholu i liczne kontakty seksualne³⁰. Na marginesie warto dodać, że stopień identyfikacji syna z ojcem jest wyższy w rodzinach, w których ojciec pełni dominującą rolę we wspólnocie rodzinnej. Stąd

²⁹ Por. M. Jankowska, *Rola ojca w wychowaniu dziecka*, „Wychowanie w Przedszkolu”, 2010, nr 6, s. 5–10.

³⁰ Por. tamże.

też wielostronne kompetencje ojca w życiu rodzinnym i pozarodzinnym mają znaczenie szczególnie dla socjalizacji chłopców, gdyż starają się oni naśladować dominujące cechy osobowościowe ojca, a także brać wzór z jego zachowań i postaw³¹.

2.3. Tożsamość mężczyzny

Obecność ojca w życiu dorastającego syna kształtuje pełne wyobrażenia dziecka o samym sobie jako mężczyźnie, ma ona również wpływ na jego wybory osobiste i zawodowe. Ojciec z racji tego, że nie ma silnej potrzeby ochraniać dziecka jak ma to miejsce w przypadku matki, pragnie pokazać mu świat. Dzięki takiej postawie, chłopiec otrzymuje od ojca zachętę do zabawy, aktywności, uczenia się oraz zdobywania nowych umiejętności. Ojciec-wychowawca wszystkie niepowodzenia syna ujmuje jako istotny problem do rozwiązania. Ukazuje, że napotymane trudności są rzeczą naturalną, nie świadczą o ułomności syna czy wrogości otaczającego go świata. Takie nastawienie motywuje dorastającego chłopca do działania, dzięki czemu nabiera on wiary we własne siły, ponadto buduje poczucie własnej wartości i tożsamości³².

2.4. Autorytet i wzór do naśladowania

Osoba ojca stanowi dla chłopca źródło powszechnie pożądanых męskich cech, takich jak: zdecydowanie, stanowczość, męskość, odwaga. W związku z tym, ważne jest, aby ojciec był dla syna autorytetem i wzorem do naśladowania. Głośny krzyk, uderzenie pięścią w stół czy szarpanie syna i potrząsanie nim, z pewnością nie nauczy go pożądanых zachowań oraz nie zbuduje autorytetu ojca. Tego rodzaju zachowania rodzica będą stanowić dla chłopców z jednej strony jedynie negatywne wzorce, z drugiej zaś strony utrata kontroli panowania nad sobą spowoduje zanikanie naturalnego szacunku względem rodzica³³. Na marginesie warto dodać, że autorytet ojca w oczach syna zależy w dużej mierze od jego postawy moralnej oraz dobrych relacji z małżonką. Ojciec nigdy nie będzie stanowić wzoru do naśladowania dla dziecka, gdy będzie zachowywał się egoistycznie, niedojrzale oraz gdy będzie lekceważąco

³¹ Por. W. Ośkiewicz, *Rola ojca w oddziaływaniach wychowawczych dziecka w rodzinie*, „Pedagogika Rodziny”, 2012, nr 2(3), s. 100.

³² Cyt. za. M. Pietrycha, *Relacje ojca z synem*, w: *Ojcostwo. Wczoraj – dziś – jutro*, red. J. Zimny, Stalowa Wola 2017, s. 112; por. A. Skreczko, F. Nembrini, *Między ojcem a synem. O budowaniu relacji*, Kraków 2015, s. 303.

³³ Por. A. Piskorowska, *Odmiennosc autorytetu rodzicielskiego matki i ojca*, „Pedagogika Katolicka”, 2014, nr 14(1), s. 109–110.

odnosić się do jego matki³⁴. Sposób, w jaki odnoszą się do siebie ojciec i matka jako małżonkowie, jest dla dziecka pierwszym i najbardziej decydującym przykładem zachowań³⁵.

2.5. Nabywanie cech społecznych

Znaczenie ojca w sferze nabywania cech społecznych, określonych norm zachowań oraz wartości moralnych i etycznych u syna nie może zostać zastąpione przez matkę i innych członków rodziny³⁶. Badania wykazują, że na kształtowanie u chłopców pożądanym społecznie postaw wpływa przede wszystkim ich identyfikacja oraz relacja z ojcem. Dla uzupełnienia warto dodać, że poczucie winy związane z naruszeniem norm społecznych jest najbardziej rozbudowane u dzieci płci męskiej pochodzących z rodzin, w których ojcowie dominowali w kształtowaniu dyscypliny wychowawczej, kontrolowali zachowanie synów, przy czym sam proces socjalizacji i opiekuńczo-wychowawczy odbywał się w sposób taktowny, z dozą życzliwości oraz przejawianych uczuć emocjonalnych w codziennym życiu rodziny. Najbardziej jednak korzystna dla nabywania cech społecznych przez chłopca jest łagodna, akceptująca postawa wychowawcza ojca, połączona z racjonalną kontrolą, wymaganiami i okazywaną przez niego czułością³⁷.

2.6. Nieobecność ojca w domu a zachowania agresywne

Analizując znaczenie ojca w procesie wychowania syna należy również wspomnieć o sytuacji nieobecności ojca w rodzinie (rozwód, emigracja, praca w delegacji itp.). Taki stan rzeczy powoduje niekorzystne uwarunkowania wychowawcze i socjalizujące, szczególnie w rozwoju społecznym chłopców. Z drugiej strony, niepokojącym jawi się również zjawisko przejmowania przez dziecko od ojca mogących pojawić się zachowań agresywnych, dysfunkcyjnych, emocjonalnych i aspołecznych. Takie zachowania rodzica, jak przemoc czy agresja wobec żony i dzieci, z dużym prawdopodobieństwem będą przejmowane przez dorosłe dzieci. W sposób szczególnie zaś podatni są na te negatywne zachowania chłopcy, którzy w swych przyszłych rodzinach stosować będą, tak jak ich ojciec, przemoc i agresję w stosunku do swoich własnych dzieci³⁸.

³⁴ Por. J. Augustyn, *Kochaj mnie tato! Medytacje o ojcostwie*, Kraków 2011, s. 88.

³⁵ Por. A. Vanni, *Ojcowie obecni – dzieci szczęśliwe*, Poznań 2012, s. 173.

³⁶ Por. tamże.

³⁷ Por. Pospiszyl, *Ojciec a wychowanie dziecka*, s. 128–130.

³⁸ Por. Ośkiewicz, *Rola ojca w oddziaływaniach wychowawczych dziecka w rodzinie*, s. 101.

3. Ojciec a fazy rozwojowe syna

Przedstawione powyżej wybrane funkcje, zadania i role w relacji ojciec – syn znajdują wspólny mianownik w stwierdzeniu, że udział ojca w rozwoju potomka płci męskiej powinien być procesem ciągłym, a nie tylko przypadkowym. Ojciec jest zobowiązany towarzyszyć swemu dziecku od początku, tj. od poczęcia. Elementem wychowawczym jest bowiem realny kontakt ojca z niemowlęciem. W dalszych latach – jak to zasygnalizowano powyżej – ojciec powinien dostosować formy oddziaływania wychowawczego w zależności od wieku syna, uwzględniając jego fazy rozwojowe. Inaczej bowiem ojca potrzebuje małe dziecko, inaczej dorastające i jeszcze inaczej dorosłe³⁹. Wojciech Eichelberger wyróżnia cztery istotne fazy wzajemnych relacji ojca z synem⁴⁰:

a) chłopięce przedszkole – jest to czas wczesnego dzieciństwa, w którym ojciec wspiera syna fizycznie i emocjonalnie, ucząc go np. pływania, jazdy na rowerze czy grając z nim w piłkę. To bardzo ważne, aby ojciec był obecny w życiu syna w tej fazie należącej do matki, ponieważ właśnie wtedy buduje zaufanie i szacunek do siebie, na którym oprze się, gdy nastąpi czas dorastania syna;

b) postrzyżyny – ten czas zbliżony jest do pierwszego opuszczenia domu przez syna, czyli pójścia do „zerówki”, wiek od około 6 roku życia, w którym chłopiec wychodzi spod opiekuńczych ramion matki, zaś ojciec przejmuje odpowiedzialność za dalsze wychowanie. W tym okresie rodzic powinien nauczyć syna, na czym polega bycie odpowiedzialnym mężczyzną i jak się stać autonomicznym w stosunku do innych, dbając o losy bliskich osób. Tutaj czasu jest niewiele, bo ten okres trwa do około 14 roku życia. Ważne, by na tym etapie poświęcać synowi wiele uwagi, pomimo zapracowania i zmęczenia, jakie może dotyczyć ojca. Warto inwestować we wspólne zainteresowania; to czas wspólnych wypraw, podczas których ojciec i syn sprawdzają się w trudnych warunkach, uczą się wzajemnej lojalności i zaufania, bez opiekuńczej roli matki;

c) strzała wystrzelona z łuku – to okres przypadający na 15–16 rok życia syna, czas, kiedy zaczyna sprawiać problemy wychowawcze. Jeśli syn był do tej pory pozbawiony opieki ojca, sam szuka wzorców i autorytetów, wikłając się w ryzykowne i niebezpieczne sytuacje, nie chce już wsparcia ojca, który dotąd się nim nie interesował, zaś od matki separuje się, bo takie jest prawo rozwoju dorastającego

³⁹ Por. W. Wesoły, *Wychowawcza rola ojca w rodzinie*, „Studia Koszalińsko-Kołobrzeskie”, 2013, nr 20(z. 1–2), s. 324.

⁴⁰ Zob. W. Eichelberger, *Zdradzony przez ojca*, Warszawa 1998, s. 21–65.

nastolatka. W tym okresie chłopiec czuje się zagubiony i samotny, nie jest już dzieckiem, potrzebuje rodzicielskiego szacunku i zaufania do siebie. Jedynym rozwiązaniem z tej sytuacji wydaje się budowanie partnerstwa z synem. Rodzic nie może go dalej wychowywać poprzez system kar, zakazów i nakazów, bo to sprowokuje jedynie ciągłe konflikty i kłótnie. Omawiany okres rozwoju chłopca jest ostatnią chwilą na budowanie wzajemnego zaufania, potem syn bezpowrotnie odejdzie do swoich rówieśników, ale jego ojciec będzie mógł nadal na niego wpływać poprzez przykład własnego zachowania i postępowania;

d) czas rozliczania – to okres zaczynający się po 15–16 roku życia syna, w którym „rozlicza” on ojca z tego, w jakim stopniu on sam jest wierny wpajającym synowi zasadom. Dotychczasowy lęk przed rodzicami już nie funkcjonuje. To również czas, kiedy ojciec przekonuje się, co zdołał synowi przekazać, na ile jego wychowanie było skuteczne. Teraz, by zachować szacunek syna, ojciec może jedynie szczerze z nim porozmawiać, niczego nie udając, nie stwarzając pozorów, że jest nieomylny. To pozwala synowi przekonać się, że jest dla swojego ojca ważny. Jedyna właściwa dalsza droga wychowawcza powinna polegać na wzajemnym wspieraniu się w byciu mężczyzną.

Powyższe fazy wzajemnych relacji ojca z synem pokazują, że od pierwszych dni życia dziecka, ojciec może zbudować z nim silną więź, co z pewnością pozytywnie wpłynie na jego późniejsze relacje w trudnym okresie dorastania⁴¹. Nie ulega zatem wątpliwości, że aktywne uczestnictwo ojca w procesie wychowania syna przynosi pozytywne efekty nie tylko ojcu, ale także lub przede wszystkim synowi. Ojciec wywiera ogromny wpływ na rozwój dziecka, czego świadomość musi mu nieustannie towarzyszyć. Powinien pamiętać, że w sercu dorastającego syna budzi się pragnienie bycia dumnym z własnego ojca. Dlatego też ważne jest, aby ojciec realizował się jako człowiek, głowa rodziny, mąż i mężczyzna. Zadowolenie ojca z siebie i jego radość z pewnością przełożą się na dziecięcy podziw i dumę⁴².

* * *

Rola ojca ewaluowała na przestrzeni wieków, z pozycji jednego żywiciela rodziny i decydenta o wszystkich jej sprawach do pełnego uczestnika w wychowaniu potomstwa. W procesie formacji i wychowywania dzieci, nie wolno nie dostrzegać znaczenia wpływu wychowawczego ojca.

⁴¹ Por. Senko, *Relacje ojca z synem i charakterystyka ich zachowań osobowościowych*, s. 227–229.

⁴² Por. Podleśny, *Współczesny ojciec i jego rola*, s. 175–176.

W przypadku oddziaływań na syna wiąże się to z szybszym przyswajaniem wartości i zachowań przez przedstawiciela tej samej płci. Mały chłopiec od najmłodszych lat uczy się ról związanych ze swoją płcią. Brak pozytywnego, ojcowskiego autorytetu niesie ze sobą wiele niekorzystnych wypaczeń w zachowaniu syna, które rzutują na jego przyszłe, dorosłe życie. Na podstawie form zachowań osobowościowych ojców i synów w ich wzajemnych relacjach można wyprowadzić wniosek, że ojciec dla syna, a syn dla ojca stanowią ważny punkt odniesienia oraz że istnieje wzajemny związek pomiędzy zachowaniem osobowościowym ojca, a zachowaniem osobowościowym syna. Taka sytuacja istotnie oddziałuje na rozwój dziecka w procesie jego wychowania, bowiem prowadzi do komfortu w relacjach ojca z synem, co w efekcie daje możliwość odniesienia sukcesu wychowawczego⁴³.

Podsumowując, należy stwierdzić, że ojciec odgrywa doniosłą rolę w procesie wychowania syna; oczywiście nie jest to proste zadanie zwłaszcza dla współczesnych ojców. Dzisiejszy proces formacji potomka płci męskiej przez ojca wymaga zaangażowania z obu stron. Przedstawione w niniejszym artykule analizy pozwoliły na ukazanie relacji zachodzących między ojcem a synem w trudnym, wymagającym procesie wychowania i formacji ku pełni człowieczeństwa. To syntetyczne wycinkowe spojrzenie nie wyczerpuje całości zagadnienia. Można żywić jedynie nadzieję, że przedłożone refleksje staną się przyczynkiem i zaproszeniem do bardziej pogłębionego studium z tego zakresu, a tym samym otworzą nowe horyzonty badawcze dla zagadnienia obecności ojca w procesie wychowywania syna.

Toruń

ks. Jarosław Lisica

STRESZCZENIE

Ojciec i syn to dwa wektory, które są na siebie skierowane tworząc komplementarną całość w złożonym procesie wychowania. Wraz ze zmianami społecznymi, ekonomicznymi i kulturowymi, zmieniają się kompetencje wychowawcze ojca i jego oddziaływanie na formowanie syna ku dorosłości. Głównym problemem badawczym jest analiza stosunku ojca do syna, ich wzajemne relacje oraz funkcja i zadania ojca w procesie wychowywania potomka płci męskiej. W artykule autor opisuje wybrane kwestie z tym związane. Praca składa się z trzech części. W pierwszej scharakteryzowano kluczowe dla tematu zagadnienia, tj. „ojciec” i „syn”. W drugiej podjęto próbę ogólnej syntezy wybranych zadań, funkcji i ról ojca w formacji syna ku dorosłości. Część trzecia stanowi uzupełnienie całości o fazy rozwojowe

⁴³ Por. Senko, *Relacje ojca z synem i charakterystyka ich zachowań osobowościowych*, s. 242–243.

syna w relacji do ojca. Całość stanowi przyczynek i zaproszenie do dalszych prac badawczych z tego zakresu.

Słowa kluczowe: mężczyzna, ojciec, ojcostwo, relacje ojciec – syn, syn, wychowanie.

SUMMARY

Father and son represent two vectors directed towards each other. Both of these vectors create a complementary unity in the complex process of upbringing. Along with the social, economic and cultural changes, the paternal pedagogical competences increase and have a major impact on the filial forming process towards adulthood. The main research problems include the analysis of the father's attitude towards his son, their mutual relations, as well as the paternal role and duties in the process of the upbringing of the male descendant. In this article, the author describes some selected issues associated with the aforementioned problems. This work consists of three parts. The first part characterizes two, key to the topic, issues such as 'father' and 'son'. In the second part, an attempt is made to make a general synthesis of some chosen paternal tasks, functions and roles in the process of the filial forming towards adulthood. The third part provides supplementary information and completes the research with the son's developmental stages and their relation to the father. This article seems to be a contribution and an invitation to the further research in this field.

Key words: man, father, fatherhood, father – son relation, son, upbringing.

BIBLIOGRAFIA

- Augustyn J., *Kochaj mnie tato! Medytacje o ojcostwie*, Kraków 2011.
- Baran A., *Nowa wizja ojcostwa duchowego w Kościele*, „Studia Theologica Varsoviensia”, 51(2013), nr 2, s. 99–124.
- Cichosz W., *Wychowanie integralne. Praktyczna recepcja GIMNAZJUM w Zespole Szkół Katolickich im. św. Jana Pawła II w Gdyni 1992–2019*, Pelplin 2019.
- Dąbrowska Z., *Z badań nad współczesnym ojcostwem w Polsce*, w: *Współczesna rodzina polska – jej stan i perspektywy*, red. H. Cudak, H. Marzec, Mysłowice 2005, s. 121–129.
- Delumeau J., Roche D., *Historia ojców i ojcostwa*, Warszawa 1995.
- Długosz-Kurczabowa K., *Wielki słownik etymologiczno-historyczny języka polskiego*, Warszawa 2008.
- Eichelberger W., *Zdradzony przez ojca*, Warszawa 1998.
- Friesen A., *Od agresji do czułości, czyli prawie wszystko o sztuce wychowania*, tłum. M. Jałowicz, Kielce 2006.
- Goleń J., *Kształtowanie męskości i kobiecości oraz wychowanie dziecka do ojcostwa i macierzyństwa w rodzinie*, „Resovia Sacra. Studia Teologiczno-Filozoficzne Diecezji Rzeszowskiej”, 7(2000), s. 111–134.

- Jagięła J., *Relacje w rodzinie a szkoła. Krótki przewodnik psychologiczny*, Kraków 2007.
- Jankowska M., *Rola ojca w wychowaniu dziecka*, „Wychowanie w Przedszkolu”, 2010, nr 6, s. 4–12.
- Krasicki I., *Bajki i przypowieści*, Gdańsk 2000.
- Kukołowicz T., *Rodzina wychowuje*, Stalowa Wola 1998.
- Lisica J., *Rola Kościoła: przygotowanie dalsze do życia w małżeństwie i rodzinie*, w: *Pedagogika rodziny. Podejście systemowe*, t. 3: *Wychowanie do rodziny*, red. M. Marczewski [i in.], Gdańsk 2018, s. 359–375.
- Maciejewska T., *Relacje syna z ojcem na przykładzie osób ćwiczących w siłowniach*, „Relacje. Studia z nauk społecznych”, 2017, nr 3, s. 109–123.
- Marzec-Tarasińska A., *Oddziaływania wychowawcze ojców a poglądy młodzieży na temat roli ojca w rodzinie*, „Wychowanie w Rodzinie”, 13(2016), nr 1, s. 257–276.
- McDowell J., Wakefield N., *Zadziwiający wpływ tatusia*, Warszawa 1993.
- Nowy słownik języka polskiego*, red. E. Sobol, Warszawa 2002.
- Oskiewicz W., *Rola ojca w oddziaływaniach wychowawczych dziecka w rodzinie*, „Pedagogika Rodziny”, 2012, nr 2(3), s. 99–106.
- Pietrycha M., *Relacje ojca z synem*, w: *Ojcostwo. Wczoraj – dziś – jutro*, red. J. Zimny, Stalowa Wola 2017, s. 105–118.
- Piskorowska A., *Odmiennność autorytetu rodzicielskiego matki i ojca*, „Pedagogika Katolicka”, 2014, nr 14(1), s. 107–116.
- Podleśny R., *Współczesny ojciec i jego rola*, „Pedagogia Ojcostwa”, 2013, nr 6(1), s. 169–177.
- Pospiszyl K., *O miłości ojcowskiej*, Warszawa 1986.
- Pospiszyl K., *Ojciec a wychowanie dziecka*, Warszawa 2007.
- Senko T., *Charakterystyka zachowań osobowościowych pomiędzy ojcem a dziećmi w rodzinie*, „Psychologiczne Zeszyty Naukowe”, 2018, nr 1, s. 11–34.
- Senko T., *Relacje ojca z synem i charakterystyka ich zachowań osobowościowych*, „Nauczyciel i Szkoła”, 58(2015), nr 2, s. 207–246.
- Skreczko A., Nembrini F., *Między ojcem a synem. O budowaniu relacji*, Kraków 2015.
- Sosnowski T., *Ojciec i jego rola w życiu dziecka*, w: *Oblicza współczesności w perspektywie pedagogiki społecznej*, red. W. Danilewicz, Warszawa 2009, s. 199–215.
- Vanni A., *Ojcowie obecni – dzieci szczęśliwe*, Poznań 2012.
- Wesoły W., *Wychowawcza rola ojca w rodzinie*, „Studia Koszalińsko-Kołobrzeskie”, 2013, nr 20(z. 1–2), s. 319–330.
- Wójtowicz M., *Ojciec rodziny*, „Obyczaj”, 2004, nr 17, s. 24–27.
- Zajac K., *Ojciec w życiu dziecka*, „Pedagogia Ojcostwa”, 2011, nr 2(1), s. 241–246.
- Zimny J., *Oddziaływanie wychowawcze ojca w procesie wychowania dziecka w wieku przedszkolnym*, „Pedagogia Ojcostwa”, 2012, nr 5(1), s. 52–79.